

7. Novoscholastika a (novo)tomismus – Gredt, Maritain, Bocheński

Dějiny novoscholastiky začínají koncem 18. a začátkem 19. století. Pochopit, co je novoscholastika, nutně předpokládá vědět, co je scholastika¹ a co v dějinách filosofie nazýváme „první“ a co „druhou“ scholastikou, neboť novoscholastika představuje „třetí“ scholastiku, tj. třetí etapu v rozvoji scholastiky. První scholastika dala světu několik geniálních myslitelů – Tomáše Akvinského, Dunse Scota, a další, druhá scholastika rovněž, např. Františka Suareze a Rodriga Arriagu.² V dalším se budeme zabývat jen katolickou podobou (novo)scholastiky.

Na konci 17. a pak hlavně v 18. století vyčerpala druhá scholastika své síly a došlo k jejímu úpadku, „především vlivem šířícího se osvícenského životního názoru.“ Úpadek druhé scholastiky lze datovat do rozmezí let 1750-1850; na katolických vysokých školách panoval po odeznění druhé scholastiky zmatek a dezorientace. Pochopíme-li scholastiku jako kontrapozici k novověké filosofii, lze s tím souhlasit. „Mnozí učitelé filosofie“ předkládali „svým posluchačům fragmenty tradiční filosofie, spojované eklekticky s prvky filosofie [novověké], jiní přímo“ recipovali novověkou filosofii a vyučovali podle Kanta, další se pokoušeli „s dobrým úmyslem, ale neúspěšně“ samostatně vybudovat „na základě prvků novověké filosofie“ nějakou novou formu křesťanské, resp. katolické filosofie.³

Z katolického pohledu šlo o kritickou dobu. Myšlenkový vývoj evropské civilizace se zřetelně odkláněl od křesťanských východisek a katolická církev nenabízela „žádnou seriózní, filosoficky podloženou alternativu.“ V Itálii a pak i v dalších zemích nicméně začali zodpovědní katoličtí myslitelé postupně rozvíjet iniciativu a znovu obnovovat přerušenu tradici katolické filosofie. Za základ zvolili dílo tehdy již málo známého Tomáše Akvinského – a v tomto smyslu se začalo rozvíjet hnutí nazývané novotomismus. Na sklonku 19. století ovšem došlo také k obnově scotistických a suarézovských tradic, a tak je přesnější nezužovat novoscholastiku jen na novotomismus.⁴

Začátky novoscholastiky byly velmi skromné, byli to víceméně entuziasté, jejichž aktivity nebyly zpočátku brány vážně ani v církvi. „Usilovnou prací a pozoruhodnými vědeckými výkony vzbudili však tyto pionýři obnovy zájem určitého počtu příslušníků mladší generace.“ Ta pak získala vliv na univerzitách, hlavně v Itálii. Jiskra obnovy pak přeskočila do Německa, Francie a dalších zemí. Mezi zakladatelské postavy patřili: Salvatore Roselli (+1784), jenž „snad jako jediný (...) spojuje svou osobou a dílem kontinuálně druhou scholastiku se třetí“, Gaetano Sanseverino (+1865), Josef Kleutgen (+1883), který zprostředkoval obnovu scholastiky v českých zemích, kde nebyla příliš dobrá půda pro její rozvoj, nicméně důstojného představitele přece jen našla v Josefu Pospíšilovi (+1926).

¹ Dokud zde není označeno jinak, vycházím z: Sousedík, S. Předmluva in Gredt, J. Základy aristotelsko-tomistické filosofie, 2009. Sousedík charakterizuje scholastiku jako novou fázi křesťanského filosofického myšlení, které více než předtím (augustinismus) navazuje na Aristotelův filosofický odkaz a „vytváří na jeho základě (a na základě dalších, zejména platónských podnětů) syntézy, jejichž vnější podoba je ovlivněna potřebami univerzitní výuky. S recepcí aristotelismu souvisí, že scholastika koncipuje také hlouběji vztah rozumového poznání a víry.“ Více viz tamtéž, 16-17.

² Stručně o první a druhé scholastice tamtéž, 17-18.

³ Více tamtéž, 18-19.

⁴ Více tamtéž, 19, 22.

Klíčovou událostí bylo vydání encykliky **Aeterni Patris 1879**, v níž papež Lev XIII. odkázal „zejména v naléhavých sporech s omyly doby (pozitivismus, materialismus, ateismus) na vysoké hodnoty duchovní tradice scholastické teologie a filosofie“ a vyzval „k jejímu studiu, (...) výzkumu a znovuoživení“. Především vyzdvihl „jedinečný význam Tomáše Akvinského jako učitele pravé moudrosti a vědy. Tato encyklika se stala základním dokumentem novoscholastiky.“⁵

Rozhodnutí Lva XIII. „bývá někdy kritizováno, protože prý zabránilo katolicky orientovaným filosofům vyrovnat se s myšlenkovým prouděním moderní doby, uzavřelo církev do myšlenkového ghetta apod. To jsou neoprávněné výtky. Papež nebránil filosofům vyrovnávat se s myšlenkami nové doby, naopak, vybízel je k tomu. Jasněji však rozeznal to, co mnozí – oslnění hegelovskou myšlenkou vývoje ‚od nižšího k vyššímu‘ – neviděli, že totiž novověká, na Descartův subjektivismus navazující filosofie vychází z problematických principů a že její rozvoj vede z křesťanského hlediska k neuspokojivým výsledkům. Lev XIII. tento fakt pochopil a vyvodil z něj důsledky, jaké byly pro budoucí orientaci církve, jež se nemůže vzdát své identity, jedině možné. Papežovu diagnózu novodobé civilizace, že se totiž vlivem svých východisek čím dál více vzdaluje od křesťanství, potvrdil další vývoj bohužel až příliš zjevně. Připojit se nekriticky k tomuto vývoji by sice jistě vyvolalo potlesk, ale úspěch by byl jen zdánlivý a krátkodobý. Lev XIII. viděl správně: hlavní proud moderní evropské civilizace jde myšlenkovým směrem, jímž církev věrná Kristu kráčet nemůže.“⁶

Po „vydání encykliky bylo zahájeno z pověření papeže vydání kritické edice díla Tomáše Akvinského, tzv. Leonina. (...) Vznikají střediska scholastické filosofie v Římě, Lovani, Innsbrucku, Freiburgu a jinde. Nadchází doba historického výzkumu středověké scholastiky, velkých většinou latinsky psaných a tudíž mezinárodně působících učebnic scholastické filosofie, avšak také doba oživení vnitroscholastických školských systémů a kontroverzí, přísných tomistů (zejména dominikánů), suárezovců (zejména jezuitů) a skotistů (františkánů), pak ovšem, zhruba od počátku 20. století a ještě více od 20.-30. let dvacátého století, doba rostoucí otevřenosti scholastického myšlení, jeho již nikoli kritického a obranného postoje vůči ‚omylům‘, ale také pozitivního a rozumějícího zpracovávání podnětů a náhledů moderní filosofie.“⁷

Jedním z hlavních projevů plodné symbiózy mezi současnou analytickou filosofií a tradicí (novo)scholastiky je tzv. analytická scholastika, prezentovaná odborným časopisem *Studia Neoscholastica*.⁸

⁵ Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 90-91.

⁶ Sousedík, S. Předmluva in c. d., 20.

⁷ Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 91.

⁸ <http://neoscholastica.eu/>

„[V]yváženým shrnutím nejvýznamnějších výsledků, jichž dosáhla obnovená“ novoscholastika v 19. století je původně latinsky psané dvousvazkové kompendium *Elementa philosophiae Aristotelico-thomisticae* (poprvé vyšlo 1899-1901; naposledy třinácté vydání 1961; německy 1935 – z tohoto vydání pořízen i český překlad 2009). Jeho autorem je benediktinský mnich **Josef Gredt** (1863-1940), dále „JG“. Nejdříve byl tzv. světským knězem, studoval orientální jazyky a přírodní vědy, pak vstoupil do benediktinského řádu, kde byl pověřen výukou filosofie. 1896 byl poslán jako profesor filosofie do řádové koleje sv. Anselma v Římě, kde působil (s přerušením v době první světové války) až do své smrti. Na svém díle *Základy aristotelsko-thomistické filosofie* pracoval celý život, zdokonaloval je a vybrušoval. Věnoval se ale i speciálnějšími tématy, např. „otázce objektivitý předmětu vnějších smyslů“, ve spise *De cognitione sensuum externorum* (1923). JG byl jedním z těch, jimž bylo dopřáno věnovat se od mládí do smrti zvolenému vědnímu oboru nerušeně.⁹

Protože se „kriticky pojatý dějepis filosofie“ začal rozvíjet až od pol. 18. století a první generace novoscholastiků měla „dosti nepřesné“ představy „o autentické nauce Tomáše Akvinského (a dalších středověkých myslitelů)“, došlo k tomu, že „mnohé z toho, co bylo zpočátku považováno za obnovu Tomášovy filosofie, obsahovalo prvky převzaté bezděčně z jiných, někdy i poněkud kalných pramenů.“ Generace učitelů JG se proto snažila „rekonstruovat Tomášovu autentickou nauku přesněji“, opírali se nicméně o specifický výklad Kajetána (+1534), jež platil po staletí jako „jediný autentický výraz Tomášova myšlení“. Kompendium JG je tedy vybudováno na této specifické kajetánovské tradici.¹⁰ Teprve Étienne Gilson a jeho žáci ve 20. století ukázali, že „jsou u Tomáše naznačeny i jiné, Kajetánem pominuté myšlenkové rozvrhy, které mohou vést k odlišnému pohledu na tomášovskou metafyziku.“ S prof. Sousedíkem lze rozlišit v rámci novotomismu ve 20. století:

- **novotomismus tradiční** (kajetánovský) – JG („reprezentuje nejdůslednější podobu myšlenkové alternativy k novověké, subjektivismem poznamenané filosofické tradici“)
- **novotomismus existenciální** – silně zastoupen v Polsku, ne však JB!
- **novotomismus transcendentální** – založen belgickým jezuitou Josephem Maréchaletem (+1944); podle doc. Machuly dnes v podstatě doznívá

Doc. Machula podává diferencovanější pohled, rozlišuje ve 20. století novotomismus a **tomistické myšlení**, které je širší; jeho současnou podobou může být tzv. analytický tomismus. Zajímavý je také např. personalistický tomismus N. W. Clarka, představený v knize *Osoba a bytí*.¹¹

⁹ Sousedík, S. Předmluva in c. d., 20-21. Novoscholastika vyčerpala zhruba v 2. pol. 20. století svou dynamiku, je „uzavřeným historickým útvarem“, a proto je kompendium JG historickým textem. Nicméně pro současnost a budoucnost má dvojí význam: jednak fixuje dosaženou terminologii, jednak je zárodkem pro další rozvoj. Více tamtéž, 23-25.

¹⁰ K tomu Bocheński, MLV, 115. Bocheński ovšem tvrdí, že kompendium JG je postaveno na výkladu Jana od sv. Tomáše (17. stol.): „Známá učebnice tomistické filosofie, kterou napsal benediktin Gredt, není nic jiného než Jan od sv. Tomáše. A Maritain, to je také Jan od sv. Tomáše. Například v analýze poznání tvrdí Maritain, že pojem není jen tím ‚co‘, ale tím ‚skrze co‘ poznáváme. Ti, kteří znají sv. Tomáše, vědí, že sv. Tomáš nic podobného netvrdil.“

¹¹ „Jak vlastně novotomismus definovat? ...novotomismus bylo myšlenkové hnutí vzniklé uvnitř katolických intelektuálních kruhů, které si kladlo za cíl obnovu katolického myšlení. Papež Lev XIII., který novotomismus povýšil svou encyklikou *Aeterni Patris* (1879) takřka na oficiální katolickou filosofii, chtěl, aby byly tomistické principy použity jako východisko pro řešení moderních problémů. Otázkou však je, nakolik je možné direktivně prosadit určitý (být třeba velmi šťastný a inspirativní) filosofický směr a přitom ho tím nezbavit vitality a inspirativnosti. Současné tomistické myšlení je něco naprosto vzdáleného tehdejšímu novotomismu. Do značné míry přesahuje hranice katolického intelektuálního prostředí, není naprosto prosazováno autoritou a příslušní autoři se většinou ke kontinuitě s odkazem s novotomismem nijak nehlásí. Jedná se o samostatný a svébytný myšlenkový proud. Je také otázka, nakolik se dá dnes mluvit o tomismu jako přesně vymezeném a identifikovaném filosofickém směru. (...) Anthony Kenny není jediný, kdo se k Tomášovu odkazu nadšeně hlásí, ale projevuje velké rozpaky nad tím, když má být zařazen mezi tomisty. Proto preferuji mluvit volněji o tomistickém myšlení nebo ještě volněji o tomisticky inspirovaném myšlení.“ Více viz <http://www2.tf.jcu.cz/~machula/tomismus/tomismy.htm>

Novoscholastika je historicky uzavřený útvar. „Mluví-li se o tomistickém myšlení [20.] století, představuje novotomismus jeho významnou složku, ale nelze ho s tomistickým myšlením obecně ztotožnit. Někteří významní představitelé tomistického myšlení, jako byl **Jacques Maritain** [(1882-1973), dále „JM“], se od novotomismu například distancovali, protože byli přesvědčeni, že se s autentickým myšlením Tomáše Akvinského rozcházejí.“¹²

JM vyrostl v liberální protestantské rodině, ale v letech 1905-1906, spolu se svou snoubenkou a pozdější manželkou „prošel hlubokou myšlenkovou a duchovní krizí, způsobenou pozitivistickým a skeptickým ovzduším pařížské university“ a stal se katolíkem. Studoval filosofii na Sorbonně a přírodní vědy v Heidelbergu, byl ovlivněn Bergsonovou filosofií, ale po své konverzi se obrátil k dílu Akvinského. 1942 o tom napsal: „Poznal jsem Tomáše po svém obrácení ke katolicismu. Prostudoval jsem s velkou vášní všechny moderní filosofické nauky. Našel jsem v nich pouze zklamání a nesmírnou nejistotu. Pak jsem prožil jakoby osvětlení rozumu: mé filosofické povolání se mi zjevilo jasně ve své plnosti. ‚Běda mi, jestliže nebudu hlásat tomismus‘, napsal jsem v jedné ze svých prvních knih. Po třicet let práce a bojů (...) jsem vždy sledoval tentýž směr a zachoval si též postoj. Toužil jsem poznat stále hlouběji hledání, objevy, úzkosti moderního myšlení. Snažil jsem se vnášet do něho stále více světla, které pramení z moudrosti, na níž pracovaly věky a která vzdoruje toku času.“

1922 zveřejnil filosofické eseje pod názvem Antimoderna. „Skoro vyzývavě a s příchutí jemné ironie i polemiky [zaujal] svůj postoj ke svým bývalým láskám: k materialismu, socialismu a bergsonismu. [Prohlásil] se za ‚protimoderního‘, jestliže moderním rozumíme rostoucí zapomínání na transcendentno, víru v naprostou soběstačnost a v obecné mateřství hmotné přírody, zoufání a pochyby nad rozumem a přehodnocení jednotlivce. Zároveň [ale prohlásil] svou filosofii za nadmoderní, ultramoderní.“¹³

1944-48 byl velvyslancem ve Vatikánu, kde se přátelil s pozdějším papežem Pavlem VI. Působil na Katolickém institutu v Paříži, po válce na Princetonské a Kolumbijské univerzitě. Podílel se na formulaci Deklarace lidských práv OSN (1948) a papežských dokumentů k sociálním otázkám. Napsal přes 60 knih. Když 1961 ovdověl, žil v dominikánském klášteře v Toulouse, kde zemřel.¹⁴

Jako primární text jsem vybral knihu Integrální humanismus (1936). JM zde rozlišuje humanismus antropocentrický a teocentrický, přičemž jedině teocentrický je humanismem integrálním. Podle JM je antropocentrický humanismus ve své podstatě nelidský: „základním hříchem antropocentrického humanismu bylo, že byl antropocentrický, a nikoli že to byl humanismus.“¹⁵

¹² Tamtéž. Zvýraznění šímek.

¹³ Želivan, P. (Vrána, K.), Doslov in Maritain, J., Integrální humanismus, 1967, 289-290.

¹⁴ Česká Wikipedie, heslo Jacques Maritain.

¹⁵ Maritain, J., Integrální humanismus, 32.

Třetí filosofickou osobností, kterou si velmi stručně představíme, je dominikánský mnich **Josef Maria Bocheňski** (1902-1995), dále „JB“. Nejdříve začal studovat práva, pak ekonomiku. 1927 vstoupil k dominikánům. 1931 promoval z filosofie ve švýcarském Freiburgu, 1934 z teologie na Angelicu v Římě. 1934 po vzoru Vídeňského kruhu spoluzaložil tzv. Krakovský kruh (existoval jen do 1939). Považovali se za tomisty, tj. vycházeli z Akvinského, ale vůči novotomismu, který tehdy panoval na teologických fakultách, měli výhrady, např. obhajovali použití matematické logiky. Byli nadšenými stoupenci analytické filosofie. Pro zajímavost: 1944 se účastnil bitvy u Monte Cassina (Angličané s Poláky dobyli klášter). Po válce se nevrátil do Polska, nechtěl žít v zemi, kde vládli komunisté. Od 1945 působil na freiburské katedře pro dějiny filosofie 20. století; 1964-1966 byl dokonce rektorem freiburské univerzity. Učil také na americké katolické univerzitě Notre Dame, aj. Byl přítelem Carnapa, znal se s Russelem a Sartrem. JB byl žákem logika Lukasiewicze a medievalisty Grabmanna. JB byl uznávaným sovětologem, odborníkem na marxismus-leninismus.¹⁶ JB se zabýval především logikou a dějinami logiky, jeho životní dílo má název Formální logika (1956). Jeho filosofickým bestsellerem se stala kniha Cesty k filosofickému myšlení (1959, česky 1994, 2001).

JB o sobě rád říkal, že je „obrácený kantovec“ (v mládí u sebe nosil Kritiku praktického rozumu), rychle se ale stal realistou, aristotelikem, počítal se k tomismu (nikoli však k novotomismu) a celkově k analytické filosofii. JB rozlišuje realismus epistemologický (prvenství objektu před subjektem; poznání spočívá v uchopení objektu), a realismus ontologický (prvenství reálného jsoucna před ideálním; to je oproti krajnímu platonismu aristotelský názor).

Podle JB správný filosof nikdy není „-ista“; za tomistu se považuje jen v tom smyslu, že dílo Akvinského považuje za zásadní: „Kdo sdílí stanovisko sv. Tomáše, přistupuje k filosofii vědecky a snaží se přitom přiložit nějaké cihly ke stavbě, kterou před ním vystavěli jiní. V tomto ohledu jsem tomista. Nedomnívám se, že by mým úkolem bylo vytvoření nového systému.“ Jako analytik JB zdůrazňoval, že univerzální filosofická syntéza není možná. Pokud jde ale o zásadní pohledy, existují podle JB ve filosofii 4 věčné, stabilní pozice (viz Exkurs, DFIS_1) a v tomto smyslu neexistuje ve filosofii pokrok.

„Být tomistou neznamená sdílet názory sv. Tomáše, ale jeho základní filosofický postoj. (...) Sv. Tomáš byl v zásadě aristotelikem. Určitě by řekl: nejsem tomista. Ve filosofii se považoval za aristotelika a v teologii za augustinovce. Stavět sv. Tomáše proti Augustinovi je nesmysl. Tomáš je pravděpodobně jedním z největších augustinovců v dějinách. Být tomistou tedy znamená být aristotelikem, [tj.] naturalistou a umírněným racionalistou. Ale ve filosofii sv. Tomáše je toho víc. (...) Je tam pár kapek novoplatonismu... Nemohl jsem například strávit čtvrtý důkaz Boží existence... je úplně novoplatónský, ne aristotelovský. (...) Můj odklon od tomismu je [zapříčiněn tím], že mi ty kapky novoplatonismu leží v žaludku. Řekněme, že mám sklon být čistší aristotelik než sv. Tomáš.“¹⁷

JB má zajímavé myšlenky, některé jsou (z hlediska křesťanské filosofie) provokativní, kupříkladu jeho kritika humanismu (lze srovnat s pozicí JM) a s touto kritikou související názor, že člověk se liší od zvířat jen „kvantitativně“ (podle JB mají i psi „svědomí“) – v tom se projevu JB „rozhodný naturalismus“.¹⁸

¹⁶ Více o životě JB viz Bocheňski, MLV, 247-286.

¹⁷ Více tamtéž, 113-116.

¹⁸ Více tamtéž, 196-204. Dále také např. JB uvádí: pro „filosofickou problematiku není kategorie osoby potřebná“, personalismus je prý „do křesťanského myšlení importován zvenčí“, „je slabou kopií Schelerových názorů“. Akvinský podle JB použil pojem „osoba“ ve své etice jen jednou, „a přesto se stal velkým etikem.“ (119)